

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ СДРУЖЕНИЯ В ЗАПАДНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ XIX ВЕК

(Бележки за мястото на еснафите в българските обществени структури
и начините им на функциониране)

Георги Д. Георгиев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящото проучване е посветено на структурите и рамките на функциониране на еснафските сдружения в западната част на Централна България през XIX век. Еснафският живот на българите в този регион се явява богат на различни влияния, плод на миграции, войни, политика и църковен живот. Всяка еснафска организация притежава специфичен сбор от обичаи, правила, вярвания и култ към светец покровител, особености, мрежи от връзки и тайни езици, често ревниво пазени. Еснафските каси, подобно на тези на черковните общини, играят ключова роля в кредитирането на търговията и производството. Разликата се състои в обема на кредита, който при еснафите е по-малък.

Keywords: West Central Bulgaria; guilds; Bulgarian revival

Еснафски традиции и кредитна дейност в западната част на Централна България

Историята на еснафските организации в региона, покриващ, най-общо казано, западната част на Централна България през XIX век от Средногорieto, процъфтяващите подбалкански градчета, Западна Тракия до полите на Родопите¹⁾, от днешна гледна точка прави впечатление с многообразието от политически и културни влияния, отразени в българоезичните еснафски документи. Изследователят остава с яркото впечатление, че „мозайката“ от професионални сдружения, обединени около църковните общини в региона, е доста пестра в културно-организационно отношение²⁾.

В старите кондики се виждат отражения от миграционните процеси на късния XVIII век – такъв е примерът на брациговските българоезични македонски („арнаути“) дюлгери, наблюдаеми са явления, като икономическия възход на българския елемент например в лицето на абаджиите, под влияние на процесите, протичащи в частност в Пловдив, считано от първата четвърт

на века. Зад всичко това стоят дълбочинни процеси със стопански, политически и геополитически измерения, имащи характера на разнопосочни „вектори“: може би най-вече руско-турските войни, трансадриатическите културни влияния и изобщо – по-далечните отгласи от сложните и драматични събития на рубежа между Изтока и Запада, считано от края на XVIII век³⁾.

Българският XIX век е „кратък“, за разлика от „дългия XIX век“ по известната формулировка на британския историк Е. Хобсбаум. За „краткия“ български XIX век с известна усмивка може да се твърди, че се простира от Букурещкия мир до Освобождението на България и Съединението. Или във всеки случай, ако онтологични спекулации относно това кой век бил дълъг и кой бил къс може да изглеждат неудачни, то този период от Възраждането безспорно е най-добре документиран исторически в домашните извори. Кондиките (и приписките) допълват това, което епистоларното наследство, журналистиката и спомените не могат да обхванат изцяло.

В периода от Освобождението до Втората световна война се конституират корпусите от публикации и архивните сбирки. Това е време, в което паметта за Възраждането е била все още прясна у учените. Въпреки скромните възможности ентусиазмът направил възможно да бъде запазен – събран и публикуван – голям обем материал, посветен на стопанското битие през Възраждането, правилата му на функциониране, тайните езици и технологичните особености. При все това, може да се твърди, че за разлика от данъчната система, търговията и ценовите флукуации в Османската империя кредитът – този челен аспект на стопанския живот, не е бил проучван систематично в по-широката рамка на различните по генезис еснафски и общински обичаи и традиции на Балканите. Това се дължи без друго на еднотипността, повторемостта и фрагментарността на данните. И въпреки всичко кредитът винаги е бил сред основните двигатели на сложните форми на стопанския живот. Без да претендира за сериозен принос, настоящата работа се стреми да хвърли известна светлина върху някои от аспектите на еснафския живот в западния дял на Централна България.

Проблематиката накратко може да бъде поставена на следната основа.

Едната от насоките на настоящото проучване поставя ударението върху разнообразието на местни традиции в един условно дефиниран географски ареал и върху това как се позиционира дадено еснафско обединение в тази „мозайка“. Тук влиза в употреба всяка стандартна, но интересна информация от битов характер, записана в еснафските правила, поменици и не на последно място – сметки с харчове.

Друга насока на проучването се стреми да даде малко светлина върху еснафския микрокредит като такъв и импликациите, които кредитът е имал върху организационното битие на еснафа. Всъщност тези два елемента са част от едно цяло и трудно могат да бъдат разделени един от друг.

В обобщение – в еснафските и общинските кондики при по-внимателно наблюдение на кредитната дейност и разходите изпъкват както местните особености, така и отражението на тези или онези по-мощни исторически събития и стопански процеси върху редовия човек, част от онези професионални общности (по понятни причини са разгледани тези с български етнически характер), даващи стопанския облик на Османската империя в последния век на нейното съществуване. Тази своеобразна двойственост: отражението на големите събития върху по-малките единици на стопанския и обществения живот, от една страна, и от друга – местните нрави, обичаи и поминък, следва да бъде разглеждана като едно диалектическо цяло.

Църковна община и еснафска организация: проблеми на историографията

Литературата по темата е достатъчно богата и краткият обзор тук не претендира за изчерпателност или безпогрешност. Най-ранният интерес към темата е от времето на формирането на Третата българска държава. Николай Тодоров се позовава на ред ранни публикации⁴⁾, като например тези на Беньо Цонев и на Д. Ихчиев⁵⁾ от 1907 г., както и тази на превода на кондиката на пловдивския абаджийски еснаф, издаден от Апостолидис и Пеев (1930: 32).

През 1901 г. излиза публикацията „Към българските тайни езици“ в Сборника на Българското книжовно дружество с автор Ст. Аргиров. През 1908 г. в Сборника за народни умотворения е публикуван речник на таен терзийски език от Н. Арнаудов. Този на брациговските дялгери, издаден от Аргиров, е приведен отново в книгата на Бербенлиев и Патърчев⁶⁾ – и двата тайни езика са с македонски корен. Изобщо върху тайните занаятчийски езици има обширна литература, изчерпателно цитирана в „Българска диалектология“ на Стойко Стойков (1993: 354 – 355). Този библиографски преглед на събрания филологически материал за еснафските социолекти не иде да покаже друго освен съществуването на еснафите като обособени затворени общества с разнообразен генезис, тайни професионални жаргони, функциониращи (в имперската обществена система) като трайни организации на производство и базисна форма на самоуправление. Към това може да се добави и ролята им на взаимни каси и стожери на църковната община.

Като непреходни по темата за общинското и еснафското битие могат да се качестват постановките, залегнали в трудовете на Хр. Гандев в „Ранно възраждане“ (1939) и „Фактори на Българското възраждане“ (1941), на Ив. Унджиев в „Карлово – история на града до Освобождението“ (1963 г.), на Николай Тодоров (1981) – „Стопанска история на България (681 – 1981)“, „Балканският град“ (1972) и още други, като например монографията на Хр. Христов „Българските общини през Възраждането“ (1973), двата тома на „Юбилеен сборник по миналото на Копривщица“ (1926, 1939), ред. архим.

Евтимий (Сапунджиев). Сред по-новите публикации, касаещи кондиките на копривщенския XIX век, е тази на Св. Петкова (2015)⁷⁾.

Връзки с темата за Копривщица има и статията на Надя Манолова (2012)⁸⁾ върху църковното строителство през първата половина на XIX век, като се отбелязва еснафската организация като икономическа база на църковното строителство, а оттам – на конституирането на община.

Кондиката като извор

Еснафските кондики са основен извор за професионалния живот на населението през XIX век: тези тефтери съдържат например записите за „башкалък“ или „усталък“ – таксата, заплащана еднократно от новопроизведения, придобил „тестир“ – разрешение да практикува – майстор, „тюхмети“ (членски внос) и кредитната дейност, както и тези за наемането на чираци. Записите за наемане на чираци могат да бъдат в отделен тефтер⁹⁾. От интерес са и харчове на еснафа, касаещи различни мероприятия, свързани с организационната му сплотеност: за ракия при събрания на „лонджа“, при поклонения в манастири или при гостуване на търговски партньори, за заплати и обувки на чауши и калфабашии (примерът е от еснафа на карловските абаджии), както и тези, които касаят патронния празник на светията покровител, който се празнувал от всички в черква. В Копривщица например това честване се е провеждало съботата след деня на св. Спиридон, в средата на декември.

В най-добрия случай определени кондики покриват няколко десетилетия, без или почти без прекъсване. В по-лошия те са практически неизползваеми, взети поотделно. Сред запазените примери на редовно водено счетоводство могат да се посочат тефтерите на карловския абаджийски и гайтанджийски еснаф или на копривщенския купчийски и папукчийски еснаф.

Копривщенският пример е особено впечатляващ с последователността и консерватизма си. Обществена тежест на двете сдружени еснафски обединения на купчиите и папукчиите придавала значимостта на поминъка им. Показателно е, че превъртането на тефтера със сметките и кредитите е ставало от устабашията („протомайстора“) на купчиите към този на папукчиите и обратно. Цели родови колена фигурират като първенци от едната и от другата страна. Сдружението на двата еснафа не изглежда да е било прекъсвано от дрязги, за каквито съществуват податки и сведения в тефтерите на карловските абаджии и гайтанджии от същото време.

Карловският пример, разглеждан в подробности от Ив. Унджиев¹⁰⁾, може да служи тук за съпоставка в рамките на изследваната изворова база за това колко различни могат да бъдат установените еснафски порядки според поминъка и селището. Независимо от географската близост, особено ярък е контрастът между разточителството на гощавките и разпивките, показността и понякога борбите за надмощие в контекста на намиращото се във възход абаджийство в

Карлово до крайната пестеливост, егалитарност, установена йерархия и консерватизъм, дори конспиративност на копривщенските купчий и папукчий.

Езиковедски и исторически профил на еснафските кондики

Кондиките на еснафските организации на Западна Централна България, в частност – широкия регион на Пазарджик, носят редица културни влияния, които варират от тържествена имитация на черковнославянския литургичен език в Копривщица до трансадриатически и албански езикови влияния в Брацигово и могат да бъдат уловени по пътя на помощните исторически дисциплини, по-специално езикознанието – лексикографията и археографията. Но застрихованото дотук е само видимата повърхност на едни дълбоки води. Нужни са нарочни графологични анализи с оглед да бъдат открити една от друга ръцете, водили общинските и еснафските кондики, за да могат да бъдат атрибутирани записите в кондиките на тази или онази личност – чорбаджия, учител, свещеник, протомайстор, еснафия, посредством което да се открият и мрежите от местни първенци и хора в технологически продуктивната манифактурна класа на обществото, която в историографията сякаш е засенчена от политическите дейци, интелигенцията, едрите търговци¹¹⁾.

В този смисъл, основният елемент, който трябва да се има предвид, е почеркът на записвача на определен пасаж в дадена кондика. Той върви и с индивидуалните особености на писмовния език. Дадена ръка може да използва консервативния „нов устав/полуустав“¹²⁾, който продължава да съществува до Освобождението, или пък новия граждански полукурсив и курсив в неговите варианти. Съпътстващи почерците са езиковите особености: диалектната основа и черковнославянските заемки, съпътстващи стария маниер, и зараждащата се, считано от навлизането на взаимната метода, новобългарска книжовна норма.

Впрочем по думите на специалисти в археографски и езиковедски аспект XIX век не е систематизиран докрай.¹³⁾ Графологическият и езиковедският анализ са способи, за които са необходими специализирани познания и системна практика, но именно във връзка с тази задача, стояща пред науката, при наличието на повтарящи се имена на мрежи от хора в даден момент може въз основа на почерци и известни вариации в маниери на фонетичното предаване на новобългарската диалектна основа да доведе до хипотези за авторство. Така например между Копривщица, Панагюрище и Пирдоп има връзки. Тук някои мои предишни спекулации се налага да бъдат прецизирани и да се изкажат паралелни хипотези, да се внесат малки по обем, но важни с оглед на историческата истина корекции¹⁴⁾.

Така или иначе терминологичните, а и чисто графологичните проблеми следва да се изтъкнат на преден план; иначе и разказът, базиран върху счетоводна материя и приписки с битов характер, би бил ненужен. Брутният извор, както бе упоменато, в конкретни случаи следва да се разглежда включително

като отражение на миграциите от миналото. Пример за предизвикателство в тази област е тежката налична информация за Брацигово. Но този градец се явява само едно камъче от разнообразието на това, което може да бъде възстановено от „мозайката“ на възрожденското минало в разглеждания „Западно-Централен“ регион на българското землище.

Езиковедските (вкл. палеографските) проблеми в историографията са най-малкото въпрос на избистряне по две линии. Едната линия е онтологическа и касае чистотата на съвременния български език – изчистването му от остарели думи и чуждици: това е пуризъм в недобрия смисъл на понятието. Той префасонира терминологията и дава изкривена представа за понятийния апарат на хората от миналото. Едва ли е нужно да се посочват всички опити за осъвременяване на старинните термини. По-важно е да бъдат открити техните вариации и причините, поради които термините исторически вариат от един еснаф или община на други и от едно селище на друго. Зад тези исторически вариации прозират местни традиции, политически и геополитически реалности, в това число войни и резултиращите преселения в търсене на сигурност и поминък.

Едното явление от този порядък, което може да се изтъкне тук, са добре известните трансадриатически¹⁵⁾ връзки на югозападните македонци, преселили се в Брацигово, директно или посредством с арбърешите католици в Южна Италия и тамошната старинна гилдийна строителна традиция.

Другото, което изпъква, е печатната черковнославянска традиция.

Трето влияние от споменатия тип са местните, често ендемични традиции. Показателно, в палеографски аспект, е използването на османотурски цифри (заедно с черковнославянски букви с числова стойност, а и смесването на двата маниера) за отбелязване, криптиране или най-малкото за „архаизиране“, срещащо се в редки записи и документи, познати предимно от Средногорието и свързани, по всичко личи, с консерватизма на тамошното население със старинни войнугански и джелепкешански привилегии, придобили нови стопански и културни измерения в хода на историческите трансформации през първата половина на XIX век. Казаното в частност важи за използването на османотурски и черковнославянски цифри в общинското и еснафско счетоводство в Копривщица и други фрагменти и документи от региона.

Интересното е, че в еснафското счетоводство на сравнително многобройния обединен копривщенски купчийски и папукчийски еснаф европейският вариант на арабските цифри на практика не фигурира за целия период до 1880 г., когато воденето на кондиката е прекратено – ендемичен рефлекс от може би един по-ранен исторически етап на водене на счетоводство, отпреди навлизането на стандартния европейски вариант на арабските цифри. Защо този маниер е бил използван, може единствено да се гадае, като основните насоки на разсъждение са краен консерватизъм и остатъци от старинна войнушка и

джелепчийска гордост, както и елемент на криптиране. Следва в тази връзка да се обърне внимание на приписките на четирите поколения Карапетрови от Панагюрище¹⁶⁾, където османотурският маниер на изписване на цифрите е атестиран от ръката на войнука Петър Пондо – бащата на Пондо Петрович, оставил записка, касаеща Руско-турската война 1806 – 1812 г.

В езиково отношение също се срещат интересни елементи. Термините „тефтер“ или „кондика“ са добре атестирани. В същото време, в рамките на двата варианта на един текст – копривщенския папукчийски и купчийски устав (1-ви и 2-ри вариант на един и същи текст), се наблюдават вариации като „кодикъ“ и „кондикъ“ (с известни условности, считано от 1817 г.) и „сія книга кодиксъ“ (1838) и „кондикъ“ (1842). По всичко личи, че говоримата лексика от италиански произход със следи от назализация, представляваща диалектната основа, влиза в „съревнование“ с тържествената лексика, почерпана от печатната литература – феномен, описан много удачно от Л. Андрейчин в „Из историята на нашето езиково строителство“ (1986).

Други елементи от документацията също навеждат на размисъл относно ендемичния характер на определени термини. Думата „лонджа“ по отношение на еснафското *събрание* например се появява едва в 3-тия купчийски и папукчийски устав от 1859 г., докато терминът е в рутинна употреба – например в Карлово и Брацигово, поне три десетилетия по-рано. По същия начин в познатия копривщенски контекст могат се наблюдават вариации от типа на славянските „устав“ или „закон“ в контраст с брациговския ендемичен за дюлгерския еснаф латински термин „регула“. Според селището и еснафа дадени термини с еднакво значение могат да са заимствани от османотурската или гръко-италийската лексика: например „устабашия“ и „протомайстор“. Този тип вариации обуславят и необходимостта при всеки конкретен случай да се използва характерната за изворовата документация терминология.

Наслагващите се над „чистата“ диалектна основа хетерогенни влияния в езиковедски и палеографски план в исторически план отразяват или поне съвпадат по време с геополитическите реалности на късния XVIII и ранния XIX век. Влиянията могат да бъдат означени условно като: а) свързани с османската имперска система; б) черковнославянско влияние; и в) „арнаутско“ или „трансадриатическо“ влияние. Условността на тези термини обуславя и поставянето им в кавички. Това е историко-филологически въпрос, към който трябва да се подхожда изключително внимателно заради фрагментарността и липсата на стандартизация през онзи период, която обуславя обтекаеми заключения и повече въпроси, отколкото отговори.

Еснафите и тяхното битие в рамките на църковната община

Еснафската, или „руфетска“, т.е. гилдийна, организация е вездесеща по силата на имперското законодателство¹⁷⁾ за разглежданата епоха. В едно от

цитираните в литературата¹⁸⁾ сведения се споменават руфети „овчарски“ и „орашки“ в кадъра на дарителство за градеж на църква в Карлово. Естествено, „орашкият“ или „овчарският“ руфет едва ли са притежавали солидна традиция на водене на писмена документация, каквато диктува градският живот, и което вероятно ги отличава от манифактурните или други сходни (например този на дюлгерите) по характера си занаяти. Но и това е условно казано с оглед на известните джелепчийски записи с корени от Западното Средногорие.

Документите, в частност счетоводни, от западния дял на Централна България през XIX век може да се каже формират една аморфна съобщност, в която личностите и техните стопански, а и интелектуални мрежи са относително добре проследими. Предпоставка за тази възможност за проследяване представлява географската близост, която, макар и да не е абсолютен поради мобилността на групите и индивидите, то именно дълбоките местни корени изваждат наяве активните в даден период и обществените процеси на регионално ниво личности и родови колена. Кондиките и запазени лични тефтери допринасят за това.

Въпрос на късмет е, когато се засекат данни и податки относно едни и същи исторически личности или дори родови колена, да се намери отговор и на въпросите, които възникват около тяхната дейност и биография. Тази тема е трудна и се засяга по-рядко, тъй като щателното проучване на голям обем счетоводен и епистоларен материал отнема време и усилия, а нерядко резултатът са хипотези на ръба на научната спекулация. И все пак е по-добре тези хипотези да бъдат формулирани, защото в хода на работата те или се потвърждават, или биват отхвърляни, но при всички положения постепенно, невкарвани в широко обращение факти от миналото излизат наяве.

Нека се започне с очертаването на един добре известен, банален механизъм: черковната община събира дарения, които освен за религиозни и училищни литургични и битови нужди раздава като предприемачески кредит. Същото, на по-ниско равнище и с по-скромни суми, правят и еснафите, които фактически съставляват общината. Това е важен момент: Българското възраждане в рамките, зададени от функционирането на християнските общини в империята, притежава своята специфична, но и организирана кредитна дейност – еквивалент на взаимните каси, без която, грубо казано, стопанският живот на едно комплексно общество трудно би имал съществуване.

Еснафските сдружения, подобно на църковните общини, се смятат за добре проучени и в същото време счетоводната информация рядко бива подлагана на разбор под лупа. Тя сякаш се разбира от само себе си. Но както бе скицирано, именно тази суха и повтаряема информация крие доста интересни сведения от битов, финансов и стопански характер.

Ако при черковната община на малък град сезонният кредит за разглеждания период е от порядъка от стотина до няколкостотин и дори над хиляда

гроша, то при еснафите той е в пъти по-малък. Тук може спокойно да се говори за микрокредит в диапазона от няколко десетки до няколкостотин гроша. В Копривщица микрокредитът е стандартизиран, като сумите са малки и може би това е ендемично явление, демонстриращо егалитаризъм и фактическа равнопоставеност на обединените еснафи. От същия порядък са и стриктното спазване на ротацията на счетоводството между „устабашиите“ на двата обединени еснафа и лоялността към установената родова йерархия. Тези егалитарни феномени, намиращи израз в стандартизирания кредит, вероятно са се коренили в немалката численост на членовете на еснафа, за което се съди косвено по броя на еснафските сахани, в които се е раздавало житото на патронния празник. В сравнение с капитала на големите търговски фирми еснафските кредити в малките градчета са дребни суми, но именно тези дребни суми в момент на необходимост позволявали на производителното население да преодолее временни затруднения, да „развърти“ занаята, да живее и създава блага. Оттам впрочем и стремежът към протомайсторска длъжност и контрол над общите пари, събирани в еснафската кутия.

В Карлово, предвид бурния възход на абаджийството и гайтанджийството, както еснафските кредити, така и харчовете са по-големи като размер, но въпреки многобройните майстори стандартизираният кредит не е бил познат, а авторитетът на протомайстора не се е основавал на сходни с наследствените права, а на организационни умения. Докато няколко на брой родови колена са безспорните водачи на копривщенските купчии и папукчии, то в Карлово се е задържал протомайстор по-скоро този, който е успявал да се докаже като авторитет с качествата си. Пример в това отношение измежду други е бил майстор Никола Софтов, за което свидетелства подробното му счетоводство.

Трябва да се признае, че разказът за еснафите в района между Средногорието и Западните Родопи не е изчерпателен. Заобиколен е Пловдив; неговите мащаби са твърде крупни. По необходимост са пропуснати всякакви гръкоезични документи. А процесите в региона фактически се определят именно от процесите, течащи в самия Пловдив: побългаряването на града, въздигането на български първенци, начело с Чалъковци, бегликчийството, свързаните поминъци. На пловдивския абаджийски еснаф – една изключително мощна организация, търгуваща и с Близкия изток, са подвластни ред абаджийски и гайтанджийски организации, между които калоферската и карловската. Пловдивската абаджийска организация съдържаля силна българска компонента, имало и протомайстори българи¹⁹⁾.

Изобщо, ако бъдат взети примерите на копривщенския папукчийски и купчийски еснаф, карловския абаджийския и гайтанджийския еснаф, както и ред други обединени еснафи (железарски и дюлгерски например²⁰⁾), у наблюдателя остава следното ярко впечатление: еснафите се обединяват на базата на сходен поминък и споделен интерес. Абаджиите и гайтанджиите²¹⁾ работели

вълна. Дюлгерите имали нужда от железарски пирони. Производството на обуца, които се късали бързо и не били евтини, без съмнение било необходимо на търговците както за продан, така и за пътуване.

По силата на имперския ред конкуренцията на пазарите била регулирана посредством местното законодателство в рамките на икономическата система, означавана като „меркантилизъм“, а еснафът имал автономия и собствени вътрешни правила²²⁾. Членове на еснафа били преди всичко колектив от самостоятелни занаятчии със своите калфи, на които плащали определена заплата, чираци, които работели от една до три години без пари по договорка с бащата на детето, което включвало на чии разноски да са обувките и джобните пари. Калфите били отделно съсловие – отново в карловския случай, който служи за модел за съпоставка, за тях отговарял калфабашия, получаващ заплата. Чаушинът пък следял за вътрешния ред. Чаушинът и калфабашията получавали „хак“ (заплата) и пари за калеври²³⁾; от копривщенския пример пък проличава, че само в редки случаи на рецидив допусналият простъпката „кабахатлия“²⁴⁾ бил предаван на турския забитин „да го наказва как си знае“ – разчитало се е на предупреждението, добрата дума и натиска на колектива, а тоягата/фалаката на забитина идвала само в краен случай.

От всички записи в кондиките показателни са тези, касаещи кредитната дейност, нормотворчеството, но не на последно място и харчовете на еснафа. В Карлово, като пример, от особен интерес са тези, свързани със събирането на еснафската лонджа. Съществувало например правило за присъствие: който майстор пропусне лонджа, следващият път да донесе две оки ракия. По време на „лонджите“ изнурените от тежкия тъкашки труд майстори употребявали алкохол, докато обсъждали общите дела. Спорадично фигурират харчове за мезе. Записи от Карлово²⁵⁾ говорят за вечери с търговски партньори бошнаци или с калугери от Троянския манастир, изпратили ги до р. Осъм – вероятно вечерята се е състояла в крайпътното ханче. Стандартна цена към средата на подобна вечеря за неколцина през втората четвърт на века била 12 гроша. Тази сума се среща в повече от един запис. Изобщо нерядко се организирали „зияфети“ – угощения. Някои записи с щедри харчове индиректно говорят, че патронният празник на този еснаф е бил Петровден.

Еснафската чест не била за подценяване. Пак в продължение на общите теоретични разсъждения, срещат се и любопитни случаи на графологическа амбивалентност. Показателен е пасаж в карловската кондика от 1836 г., в който се чете отчетливо: „069 кога ядахми калвчката ѿ манастира калоферски стана харчъ“²⁶⁾ – изглежда, майсторите са били ограбени с 69 гроша от разбойници на връщане от посещение в Калоферския манастир. Вероятно за да не берат срам, по-късно при подобни посещения словосъчетанието „ядахми калвчката“ фино преминава в „яахме калеската“²⁷⁾, а на третото споменаване на подобен поход са изброени и

колите, в които са се возили майсторите. Вероятно е била търсена масовост след този случай, а също така е трябвало да бъде въведен в заблуда четящият сметките за харчовете в кондиката, за да си помисли, че ограбените няколко години по-рано 69 гроша всъщност да са били за „кирия“ (транспортен разход) на каляската. Това вероятно е било важно с оглед запазването на престижа на еснафа.

От интерес следователно са поклоненията в околни манастири – Калоферски, Сопотски, Габровски и Троянски – със съответните дарения, връзките с други професионални организации, гостуванията и вечерите с търговски партньори или с представители на клира, при събрание – избора на конак за лонджата – одаята на някой дюкян или в някое кафене, харчовете за ракия и понякога мезе за тези събрания, взетите решения за избор на протомайстор, противопоставянията, свързани с индивидуални интереси, проличаващи от микрокредитната дейност – често, от най-голяма кредитна линия се ползват именно протомайсторите от еснафа. Титлата на протомайстор и възможността да се борава с кредити – в Карлово това обуславя вътрешни боричкания и разцепления, временни кризи в отношенията, резки смени на протомайстора, проличаващи в дадени записи.

В Копривщица се среща същото явление, касаещо кредита: водещите майстори са и най-големите длъжници на еснафската каса. Това е видимо посредством родовата им принадлежност, която е проследима в първата копривщенска купчийска и папукчийска кондика²⁸⁾. За разлика от Карлово обаче не проличава в Копривщица да е имало дрызги в тази връзка и борби кой да е протомайстор, резки смени, разцепления на клики и т.н. Остава впечатление по-скоро за скромен и спокоен сговор и ясни правила при предаване на сметките от водещия майстор на купчиите на този на папукчиите.

Също като контраст на Карлово по същото време в Копривщица за дълъг период стриктно се е следяло да не се харчат еснафски пари за угощения, като бъде изключено житото, раздавано за патронния празник – съботата след деня на св. Спиридон в средата на декември, както и разписаните в устава пет оки ракия. Едва считано от 1859 г. този изключително икономичен и строг маниер се разчупва и еснафските харчове започват да фигурират обстойно в първата купчийска и папукчийска кондика за сметка на кредитните записи. Може би това има връзка с приемането на новия еснафски устав, който заменя двата варианта на стария, запазвайки обаче основните уставни положения. В този смисъл, в частта с харчовете карловският пример е значително по-интересен от копривщенския. Но ако бъде взет карловският абаджийски и гайтанджийски еснаф за отправна точка за сравнителен анализ, налага се впечатлението, че покрай възхода на текстилното производство, освен по-щедрите харчове за общи поклонения, угощения и разпивки, напрежението и разрывите били по-силни.

Вместо заключение

Няма да е пресилено да се каже, че еснафският живот на западната част на Централна България зад привидната еднотипност, съчетана с фрагментарността на еснафски правила, счетоводство – кредити и сметки, крие пъстротата на стопански, обществени и битови сюжети, подвластни на отпечатъка от по-широкомащабните исторически, стопански, етнорелигиозни, политически и миграционни процеси на XIX век, които надхвърлят рамките както на региона, така и на българското народностно землище.

Микроскопският детайл, който е фрагментарен и често стандартен, носи ценна информация за лични имена и родови колена от български (в разглежданата документация) произход и следователно е от значителен интерес, и то не само поради своята свързаност със средно- и едромащабния исторически процес, но и поради ярките картини на обичаи, бит и обществени структури от миналото, които разкрива. Конкретно, що се касае до еснафите, може да се каже, че те се явяват основната организирана единица на стопанския живот до Освобождението, а в много случаи и клетка на народностна автономия. Въпреки че се смятат за добре проучени, не може да се отрече, че запазената тяхна документация крие много неподозирани и интересни черти на стопанския и обществения живот от възрожденското минало на нашите земи.

Благодарности за неocenимата помощ на Св. Иванова, Е. Узунова, М. Звънчарова, А. Стоилова, Св. Мухова, както и на Ив. Найденов. Специални извинения на историка на Пирдоп – Ив. Иванов, за допуснати в по-ранна моя статия неточности.

БЕЛЕЖКИ

1. Според османското административно деление към онзи момент следва да се имат предвид части от Татар-Пазарджишка, Златишка и Пловдивска каза.
2. Подобни изводи се налагат и от османските документи, приведени от Ихчиев, Д., в „Еснафски документи и еснафска организация през турско време“, в Списание на българското икономическо дружество, 1907, с. 444 – 461, което съдържа данни за София, както и султански ферман – циркуляр от 1772 г., регламентиращ законово рамките, в които функционират еснафите в имперската система. Сведения за Казанлък са приведени от Павлов, Ал., пак там, с. 412 – 444.
3. По този въпрос ср. напр. Грънчаров, С. (2001). Балканският свят. София, с. 160 – 161, и в по-общ план всички събития, касаещи руската кампания в Средиземно море, конституцията на Йонийските о-ви и в крайна сметка, събитията, маркиращи ранните процеси, довели до свободата на Гърция.
4. Тодоров, Н. (1972). Балканският град през XV – XIX век, социално-икономическо развитие. София, с. 110 – 126.

5. Ихчиев, Д. Пос. съч. (1907).
6. Бербенлиев, П., Патърчев, Хр. (1963). Брациговските майстори строители през XVIII и XIX в. и тяхното архитектурно творчество. София.
7. Ср. Петкова, Св. (2015). Към културологичното познание за XIX век: „Кондика на общината в Копривщица“ 1871 – 1875 – Български фолклор, кн. 1.
8. Манолова-Николова, Н. (2012). Храмове и политика: българското църковно строителство (1812 – 1821) – в: П. Божинов, А. Кирилова (съст.) Българското възрожденско общество, проблеми, борби и постижения, Сборник с изследвания в чест на 75-годишнината на доц. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова. с. 104 – 115.
9. Ср. например, за Карлово, НБКМ – БИА ПА 7739, за терзийския еснаф в Етрополе: НБКМ – БИА П А 7649 л.11 и т.н., за занаятите в същия град вж. Надя Манолова-Николова „Бележки за Етрополе през XVIII – XIX век.“ в: История и култура на старопланинското население. С, 2013, с. 121 – 132. Вж. също и фермана от 1772 г., приведен от Ихчиев (1907).
10. Ср. Унджиев, Ив. (1962). Карлово. История на града до Освобождението. София.
11. Ср. Генчев, Н. (1988). „Българското възраждане“, както и възприятието му относно еснафите в „Социално-психологически типове в българската история. Очерци“, С., 1987.
12. Елена Узунова, лична беседа.
13. Е. Узунова, лична беседа.
14. Culpra mea. (Георгиев, Г. (2016). Черковни сметки и народни разказвателни сюжети из възрожденски Пирдоп. В сп. История, кн. 4, с. 354 – 389). Изключително съм благодарен на историка на Пирдоп – д-р Иван Иванов, че ми обърна внимание за някои неточности и ме препрати към пренебрегнат от мен извор – спомените на Алипия Влайков (изд. 2008 г.). На първо място, следва да поднеса извинения и на жителите на с. Мирково: поради лапсус го бях споменал на изток, а не на запад от Златица, което е nonsens, тъй като съм пътувал оттам. Бях описал панагюреца Пондо Петрович – втория от четирите поколения Карапетрови, като беден или недостатъчно щедър. Това не е вярно. След поставянето на резбования и позлатен дебърски олтар на стойност 6096 гроша, което е било религиозна необходимост, пирдопската община изпаднала в дефицит. Този финансов въпрос е решен чрез „облигационни“ заеми с въпросната формулировка („за клепалото назаем“) – т.е. за клисаря и евентуално за други потреби във връзка с черковния бит посредством дребни заеми в порядъка на 10 – 20 гроша от редица лица. В този списък фигурира и Пондо Петрович. Неговата личност се среща и в други документи (НБКМ – БИА ф.32, а.е. 1, също така, приписките върху вечния календар БИА 801, публикувани в СЛУНК през 1891 г. от четвъртия от рода Карапетрови – журналиста Петър Карапетров – Черновежд). Също така бях атрибутирал част от архаичните записи в пирдопските пред-

освобожденски черковна и училищна кондика при главяването на Симеон Алдъов за главен учител през 1874 г. на стария ч. Симеон – строителя на местната черква, който по това време е бил много възрастен, но по-вероятно от десетилетие или две дори не е бил жив, за което свидетелстват податки, вкл. липсата за запазен за него черковен трон. Алипия Влайков също никъде не споменава за него. За селски чорбаджия се споменават х. Павел (от поколението на ч. Симеон) и неговият син Лукан. Възможно е той да е устроил Алдъов за учител. Датата на сватбата на Алдъов за девическата учителка Мария Лулчова вероятно е през 1870 г., след съставянето на коледарския му тефтер, включващ интригуващи налбантски сметки, и пристигането на новия каймакамин във връзка с безредиците, последвали убийството на местен турски разбойник от друг негов съселанин бабаит. Януари месец Алдъо Ненов дава на попа три гроша за кръщение. Същата сума пари по-късно, през юли, е подарена от селския чорбаджия на Симеон Алдъов. Тук едва ли има място за съмнение за родословието на Алдъов и за времето на неговия брак и раждане на дете. Към този момент той е учителствал в местното училище. Не на последно място, Алипия Влайков дава родословието на хаджи Богдановци – от стария х. Богдан през синовете му х. Велко Богдан, Койчо х. Богданов, х. Димитър, както и още двама, които се появяват като ползватели на кредитна линия, гарантирана от х. Богдан Стари: Нено Богдан и Петко Богдан, които фигурират заедно с Богдан Нейко (възможно е да е син на Нено Богдан). Синовете на х. Димитър са х. Иван и х. Богдан, свързани с революционното дело и завършили живота си във Видинския затвор след 10-годишно задържане. И последно, да се установи с прецизност кое как е било, в крайна сметка опира до графологичен анализ на различните по-архаични почерци, оставени от ръцете на старото поколение в кондиките: задача за тесни специалисти, за да се избегнат спекулации.

15. Ср. напр. Бербенлиев и Патърчев (1963), с. 9.
16. Приписките на Карапетрови са публикувани в СЧУНК от П. Карапетров – Черновежд през 1891 г. Ср. Иванова, Св. (2011). Османски теми в два казуса с приписки“ във Факти и мистификации в старите текстове (сб., ред. Христова, Б., Узунова, Е.), София, с. 350 – 415, както и НБКМ – БИА 801.
17. Ихчиев, Д. (1907).
18. Гандев, Хр. (1976). Проблеми на Българското възраждане. София, с. 116.
19. Фрагмент от тази кондика (Апостолидис, М., Пеев, А., (прев.) „Кондика на пловдивския абаджийски еснаф“, Годишник на Народна библиотека Пловдив, кн. 1 – 2, 1931), в частта ѝ на управлението на протомайстора Константин Миткоглу, е разгледан от Митев, П. (2003). Благотворителна дейност на абаджийския еснаф в Пловдив в началото на XIX в. в Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI – началото на XX в.), София, с. 139 – 153.
20. Гандев, Хр. (1976). Проблеми на Българското възраждане. София, с. 116.

21. Карловските гайтанджии си набавяли вълната за гайтан чрез взаимодействие с турския табашки еснаф: табаците щавели кожата с вар по спомените на Райно Попович. Ср. Унджиев, „Карлово...“ с. 49 – 50.
22. Ихчиев, Д. пос. съч. (1907), с. 448 – 450 (изобщо нормите на султанския ферман от 1772, касаещи „еснафския мезлич“, изграждането в йерархията от чирак до майстор, та до физическите наказания).
23. Така например няколко пъти годишно чаушинът на абаджийския и гайтанджийски еснаф в Карлово получавал извън заплатата по 25 гроша за два или три чифта калеври. НБКМ – БИА 7741, *passim*.
24. Кабахат (ар.-тур.) грях, тук в значение на простъпка.
25. НБКМ – БИА II А 7741, *passim*.
26. НБКМ БИА БИА II А 7741, с. 77.
27. Пак там, с. 89, *passim*.
28. НБКМ-БИА II А 7667. Обхваща периода 1817 г. – 1880 г. Кредитите са отбелязани, считано от 1832 г.

PROFESSIONAL ASSOCIATIONS IN WEST CENTRAL BULGARIA DURING THE XIX CENTURY

(Outlines on the place of guilds within the structures of the Bulgarian society and the modes of their functioning)

Abstract. This article is devoted to the structures and frameworks of the professional associations in West Central Bulgaria during the XIX century. The guild-embedded professional life of Bulgarians in the region reveals itself rich in various influences, resulting from migrations, wars, politics, religious life. Each guild owned a complex of traditions, rules, beliefs and cult of a patron saint, particularities, sets of connections and secret slangs, often jealously guarded by its members. The guilds' mutual funds, just like those of the church communities played a key role in the supply of credit to production and trade. The difference is found in the relative amount of supply, which is lesser within the guilds.

✉ **Dr. Georgi D. Georgiev**
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: ggheorgh@gmail.com